

VEERTIEN KINDEREN

Voor oom Sieg

Fred Menko

VEERTIEN
De oorlogsgeschiedenis van mijn joodse familie
KINDEREN

BOOM – AMSTERDAM

AFBEELDINGEN OMSLAG

Voorkant boven: Mietje (Miep) Wonder met haar zusjes Kaatje (Rivka) en Jacoba, en hun neefje Nathan van Thijn (p. 233)

Onder: Documentatie over de deportatie van Truitje Menko-Davidson (p.37)

Binnenflap boven: Het gezin van Israël Abraham Menko en Truitje Davidson (p. 34)

Onder: Verplichting tot aanmelding voor Siegfried Alfred Menko (p. 183)

VORMGEVING Suzan Beijer

© 2022 Fred Menko en Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789024437603

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Voorwoord	6
Inleiding	10
Abraham Nathan Menko en Mietje Leek	14
1 Nathan Abraham	21
2 Israël Abraham	35
3 Salli Abraham	57
4 Sjudie	77
5 Mina	83
6 Rika Mietje	95
7 Bertha Mietje	103
8 Maurits Benjamin	111
9 Bernard Abraham	123
10 Henriëtte Mietje	133
11 Lion Abraham	145
12 Adolf	175
13 Rosalie Mietje	231
14 Emma Mietje	255
Toelichtingen	265
Dankwoord	304
Familiestamboom	308
Noten	324
Bronnen	326
Beeldverantwoording	334

WIE TUSSEN 1941 EN 1945 DOOR DE DUITSERS ALS JOOD WERD BESCHOUWD, HAD WEINIG KANS TE OVERLEVEN. Ten westen en ten zuiden van Duitsland maakte de Shoah zo'n half miljoen slachtoffers (500.000), ten oosten van Duitsland zo'n vijfenhalf miljoen (5.500.000). In Polen, Oekraïne en de Sovjet-Unie kende de massamoord een eenvoudige gang van zaken. De oprukkende legers, ondersteund door Sonderkommando's van de ss, dwongen de Joden hun eigen massagraf te graven, waarna ze werden doodgeschoten. Ter ondersteuning van de Shoah met het geweer waren in Polen een aantal doodsfabrieken ingericht: Treblinka, Sobibor, Belzec, Chelmno, Majdanek. Hier werden de Joden vergast.

Over deze vijfenhalf miljoen slachtoffers weten we vrijwel niets. Niemand in Oost-Europa nam de moeite enige vorm van administratie bij te houden.

De massamoord in West-Europa werd op geheel andere wijze aangepakt. Om te verhullen dat het om moord ging, werd een gecompliceerde administratie opgezet en de moordpartijen vonden niet ter plekke plaats, maar in speciaal voor dit doel gebouwde kampen. Deze lagen ver weg en waren moeilijk te bereiken. Om de machinerie op gang te krijgen en draaiende te houden, waren de Duitsers afhankelijk van collaboratie door de overheid en een groot deel van het ambtenarenapparaat en van de burgerlijke stand, de politie, de medewerkers van vervoersbedrijven als tram en spoor en de marechaussee. En van de Joden zelf in de vorm van de door de Duitsers gecontroleerde Joodse Raad.

Mede doordat het systeem er complexer was, lag de overlevingskans in het Westen hoger dan die in het Oosten, ofschoon er per land aanzienlijke verschillen waren. Van de Franse Joden overleefde driekwart de oorlog. In Nederland is driekwart van de Joden vermoord. Een ander groot verschil tussen de Shoah in Oost-Europa vergeleken met die in het Westen is dat de Joden uit West-Europa sporen van hun bestaan hebben achtergelaten, hoe miniem die vaak ook zijn.

In *Veertien kinderen* gaat Fred Menko op zoek naar de sporen van

de veertien kinderen van zijn overgrootouders van moederskant, en hij doet daarvan verslag in verhalen en documenten. Zelden is de geschiedenis van een familie in oorlogstijd zo minutieus vastgelegd. Toch maakt iets anders *Veertien kinderen* tot zo'n uitzonderlijk boek. Boeken over de Shoah – en dan heb ik het over non-fictie – zijn grofweg in twee categorieën te verdelen. De eerste categorie is het geschiedkundige werk, met voor Nederland *Ondergang* van Jacques Presser als bekendste voorbeeld. De tweede categorie betreft de persoonlijke getuigenis of de getuigenis over een of meerdere individuen, met *Het Achterhuis* van Anne Frank als bekendste voorbeeld.

In *Ondergang* beschrijft Presser de vernietiging van meer dan honderdduizend (100.000) mensenlevens. Het probleem is dat we ons geen voorstelling kunnen maken van honderdduizend mensenlevens. De dingen zijn gebeurd zoals ze in *Ondergang* staan beschreven, ze zijn beschreven omdat ze zijn gebeurd, maar honderdduizend is een getal. Wat we lezen, over de burgerlijke stand en de J in het persoonsbewijs, over de ster en het ophalen van mensen die eerst naar Westerbork worden gedeporteerd en dan verder naar het Oosten, is mede door *Ondergang* 'geschiedenis' geworden.

In *Het Achterhuis* gebeurt min of meer het omgekeerde. Hier hebben we te maken met een individu, en dat individu heeft samen met nog enkele individuen de pech te zijn verraden en vervolgens te worden vermoord. Anne Frank en haar moeder en zus Margot (haar vader Otto Frank overleefde zoals bekend de oorlog) maken deel uit van de geschiedenis zoals verteld in *Ondergang*, maar tegelijkertijd staan ze er los van, het gaat immers over het individu.

Waar toe noch *Ondergang*, noch *Het Achterhuis* in staat is, is het zichtbaar maken van de *onvermijdelijkheid*, het onontkoombare waaraan ieder joods individu tijdens de jaren van de Shoah was onderworpen. In *Veertien kinderen* tekent die onvermijdelijkheid zich al snel af en ze lijkt naarmate het boek vordert een steeds grotere rol te spelen. Dat is niet zo, maar door de voortdurende herhaling van zetten wordt de onontkoombaarheid van de gebeurtenissen steeds helderder, steeds pregnanter, steeds beklemmender ook.

In *Veertien kinderen* komen honderden mensen voor die allemaal op de een of andere manier met elkaar verbonden zijn en die nagenoeg allemaal zijn vermoord. Voor wie in het systeem gevangen is geraakt, is ontsnappen vrijwel onmogelijk. Keer op keer zie je het voor je ogen gebeuren. Jong of oud, arm of rijk, stedeling of bewoner van het platteland: het maakt niet uit, vroeg of laat sluit het net zich en gaan de daders over tot de moord waar het allemaal om begonnen is. Mensen worden tijdens een razzia op straat opgepakt en naar Mauthausen gevoerd, ondergedoken kinderen worden verraden en gedeporteerd, verzetsmensen geëxecuteerd, hele gezinnen verdwijnen naar Sobibor en Auschwitz, en tot vlak voor het einde van de oorlog rijden de treinen naar Theresienstadt en Bergen-Belsen.

Slechts een enkeling keert terug.

Fred Menko heeft in zijn boek de onontkoombaarheid van het hele proces met de grootst mogelijke precisie vastgelegd, in registrerend proza, waarachter de grootst mogelijke bewogenheid schuilgaat. Zijn *Veertien kinderen* lijkt hierin op het meesterwerk, *Shoah* van Claude Lanzmann, de film die de Shoah niet wilde verbeelden maar de Shoah wilde zijn.

GUUS LUIJTERS

Alla marcia

Piotr Illych Tchaikovsky (1840-1893)

Violin

Piano

f

f

5

5

9

9

13

13

DIT BOEK GAAT OVER MIJN MOEDERS FAMILIE. Haar vader was Adolf Menko, haar moeder Henderika Godfried. Mijn moeder had een jongere broer, Sieg, die in 1941 is weggevoerd en vermoord. Hij was 21 jaar oud. Mijn moeder en haar ouders hebben door onderduik de oorlog overleefd.

Mijn grootvader Adolf Menko kwam uit een gezin van veertien kinderen. Twee broers van hem, Salli en Israël, waren een natuurlijke dood gestorven: Salli in 1936, Israël midden in de oorlog, in 1943. Alle andere broers en zusters en velen van hun aangetrouwde familieleden en nakomelingen zijn in de oorlog vermoord. Zo was Adolf na de oorlog de enige overlevende van zijn broers en zusters.

In 1948 trouwde mijn moeder met een ver familielid, Jacob Menko, en heette ze nu welluidend Emilie Julie Jeanne Menko-Menko, kortweg Miep Menko.

Mijn vaders ouders waren Louis Menko en Henriëtte Polak. Zij waren beiden al voor de oorlog overleden. Mijn vader had een jongere zuster, Rosette, die tijdens de onderduik door ziekte is overleden, 30 jaar oud. Haar man en dochttertje overleefden het. Ook mijn vader, Jacob Menko, heeft door onderduik de oorlog overleefd.

Toen ik een jaar of acht was, kregen mijn broer en ik van mijn oma een dierenkwartet. 'Dat moeten jullie altijd heel goed bewaren'. Ik wist toen al dat het kwartet spel van oom Sieg was geweest. Het was een kartonnen doosje, er stond een konijn voorop afgebeeld. Mijn oma overleed in 1959. Zestig jaar later ben ik het doosje toch kwijt. Wanneer het is verdwenen, weet ik niet.

Oom Sieg is omgekomen in Mauthausen, een gruwelijk oord. Zo heette het toen, 'omgekomen', of 'niet teruggekomen'. Deze termen waren gepast: in het leven van mijn ouders en grootouders pasten de woorden marteling, moord, gaskamer, vernietigingskampen niet. Daarvoor was het te gruwelijk wat er gebeurd was. Omgekomen, niet teruggekomen, zo kon je nog iets vasthouden van het gewone leven dat de familieleden hadden voordat zij gedeporteerd werden.

Oom Sieg heeft zelf nooit oom kunnen zijn. Hij was 21 jaar toen hij om het leven kwam.

In mijn leven was hij altijd op de achtergrond aanwezig. Net als de oorlog. Niet opdringerig, maar als achtergrond waartegen mijn leven zich heeft afgespeeld.

Er werd bij ons thuis weinig over de oorlog gesproken. Dit geldt voor veel joodse families.

Nu ben ik verbaasd: hoe kon ik zo lang genoeg nemen met alle vage noties over de oorlog: opmerkingen, enkele zinnen, foto's, brieven, documenten, zonder me af te vragen wat er precies in mijn familie gebeurd was? Als jongen wilde ik wel meer weten over concentratiekampen. Verboden lectuur, zo voelde het. Ik herinner me de ellendige foto's van de gevangenen in de steengroeve in Mauthausen. Sieg was heel lang en ik keek of ik misschien een lang iemand zag.

Nu heb ik veel uitgezocht en familieleden ontmoet, voor het eerst, zij die het overleefd hebben en hun nakomelingen.

Mijn ouders waren getrouwd in 1948. En oudere dame uit Enschede vertelde me: 'Je moeder was een van de eersten die na de oorlog weer in het wit zijn getrouwd.' Mijn broer Louis werd in 1949 geboren, ik in 1951. Wij woonden aan de Lipperkerkstraat 49, hoek Reudinkstaat. Boven de winkel. Mijn vader had een herenkledingzaak die zijn vader was begonnen, firma Louis Menko.

In de woonkamer stond de piano van mijn moeder, zij gaf pianoles. Zij was op het conservatorium in Amsterdam geweest. 'Een van de laatste joodse leerlingen die nog eindexamen mochten doen.'

We gingen naar de Prinseschool, vlak bij de sjoel (de synagoge). Onze opa en oma woonden daar ook, aan de Prinsestraat.

De oorlog was toen iets uit een ver verleden. Uit het verleden van mijn ouders. Eeuwen geleden. Er waren de stille getuigen. Het portret van oom Sieg, het portret van Rosette. En de sjoel, het grote gebouw waar we joodse les hadden op zondag. Waar bij een dienst oude mannen en vrouwen samenkwamen uit een volkomen andere wereld dan die van ons kinderen. Zij hadden een ellendig gezamenlijk verleden. Maar ze waren ook voortvarend en levenslustig.

Wij waren joods, maar dat was geen groot onderwerp. We had-

den joodse feestdagen. En geen kerstboom in huis. En we aten geen varkensvlees. Een eenvoudige godsdienst. We kochten geen speelgoed bij een winkel waarvan de eigenaars fout waren geweest in de oorlog. We kregen visite van meneer en mevrouw Ten Hoopen, bij wie mijn vader ondergedoken was, en van dominee Leignes Bakhoven en 'tante' To Groothengel, bij wie mijn moeder en haar moeder waren ondergedoken.

Later, op het Gemeentelijk Lyceum, het gymnasium, was ik volledig met mijn eigen leven bezig. Het verleden was nog verder weg. Mijn vader was lang ziek en hij overleed toen hij 55 was. Ik ging studeren in Groningen, geneeskunde. Ik was zeventien jaar. Ik ben voor zover ik me herinner toen nooit in de Westerbadstaat in Groningen geweest, waar mijn oud-tante Jeanne Godfried en haar ouders op nummer 31 woonden. Dan had ik het huisje nog in originele staat kunnen zien. Nu is het verbouwd. Jeanne en haar moeder zijn weggevoerd en vermoord, hun vader en echtgenoot Samson was in 1940 overleden. Op de joodse begraafplaats in Selwerd in Groningen is Samson Godfried begraven, naast hem is een lege plek, ooit bestemd voor zijn vrouw. Zij is weggevoerd en vermoord. Ik was toen ik in Groningen studeerde nooit bij het graf van Samson Godfried geweest. Pas onlangs was ik er, voor het eerst.

De grote synagoge in Enschede werd ingewijd in 1928. Beneden zaten de mannen, boven was de galerij voor de vrouwen. Traditiegetrouw. Maar zo heb ik de sjoel niet gekend. Na de oorlog was de galerij boven gesloten en zaten ook de vrouwen beneden. De joodse gemeenschap in Enschede, zij die de oorlog overleefd hadden. Er hing voor de galerij een zwaar donker velours gordijn als symbool tussen verleden en heden: voor de oorlog en na de oorlog. De ouderen vertelden niet, de kinderen vroegen niet. Er waren geen woorden voor.

Mijn moeder Miep Menko overleed op haar 59ste in een ziekenhuis in Amsterdam. Als kind ging ik met broer, ouders en grootouders naar Delden. Stad Delden, zei mijn grootvader, trots. Pas nu weet ik dat hij de enige overlevende was van zijn dertien broers en zusters.

Fast forward: ik ben nu zeventig jaar. Mijn broer Louis overleed in 2017. Mijn tante Miep uit Israël, bij wie ik al vanaf mijn vijftiende jaar kwam, in 2018, haar man Leo Cohen in 2004.

Het is me een raadsel, nog steeds, ik weet niet hoe het werkt: pas nu zie ik alle familiegegevens, alsof ik niet eerder op scherp wilde stellen om de gebeurtenissen onder ogen te zien. En nu, na het schrijven van mijn boek, ben ik vooral ontdaan. Over hoe gemakkelijk het kon gebeuren dat een groep mensen rechteloos werd verklaard. Hoe gewoon het werd om, volgens een rapport van de politie in Amsterdam, een 'jodenactie' uit te voeren. Hoe ellendig de naoorlogse tijd was, een jarenlang gevecht om rechtsherstel. En ben ik vol bewondering voor de moedige mensen die met gevaar voor eigen leven onbaatzuchtig leden van mijn familie, onder wie mijn ouders, van de dood hebben gered.

Nu ben ik van onze familietak nog de enige die betekenis kan geven aan de brieven, de mapjes en de foto's die ik heb geërfd en aan de verhalen die ik heb gehoord.

Ik ben dankbaar dat ik door deze poging tot reconstructie zoveel bijzondere mensen heb ontmoet, familieleden, die me in hun leven toelieten en mij foto's en brieven stuurden.

Vele ontstellende geschiedenissen komen voorbij: Westerbork, Auschwitz, Sobibor, Mauthausen. De moed van de jeugdige Palestinapioniers. De 'ontruiming' van Het Apeldoornsche Bosch. De tragiek van de Joodsche Raad. De vele heldhaftige dominees die verzet boden.

Het is een huiveringwekkend verhaal, omdat het zo gemakkelijk kon gebeuren. En zo kort geleden. Wie zich rekenschap geeft van de gebeurtenissen van toen, hoeft weinig meer bij te leren over antisemitisme, vreemdelingenhaat, racisme, agressie, over opportunisme en lafheid en over heldenmoed.

Het boek is opgedragen aan mijn oom Sieg, en aan de nagedachtenis van alle vervolgdgen die zijn omgekomen.

FRED MENKO

ABRAHAM NATHAN EN MIETJE LEEK

Abraham Nathan Menko werd geboren op 14 januari 1844 in Hengelo. Hij trouwde op 30 november 1868, 24 jaar oud, in Groningen met Mietje Leek, 20 jaar, in deze stad geboren op 23 juli 1848. Het echtpaar ging wonen in Hengelo (Ov.). Hier werden drie zoons geboren, Nathan in 1869, Israël in 1871 en Salli in 1873, die alle drie de tweede voornaam Abraham kregen. In 1872 werd op 4 september een levenloos jongetje geboren.

Op 19 mei 1874 verhuisde het gezin naar Delden, de ouders 30 en 25 jaar oud, de zoontjes vier en drie jaar en acht maanden oud. Onder 'Kerkgenootschap' is bij hun gegevens ingevuld: 'N. Isr.', Nederlandsch-Israëlietisch, ofwel, in huidige termen: joods.

In het gezin werden na de drie oudste zonen nog vier zonen en zeven dochters geboren. Vijf dochters kregen als tweede voornaam Mietje. De namen van deze andere elf kinderen zijn

in volgorde van geboorte: Sjudie, Mina, Rika Mietje, Bertha Mietje, Maurits Benjamin, Bernard Abraham, Henriëtte Mietje, Lion Abraham, Adolf, Rosalie Mietje en Emma Mietje.

Er zijn in de familie twee foto's van Abraham Nathan Menko en Mietje Leek bewaard gebleven.

Als beroep is voor de vader van het gezin, Abraham Nathan, koopman opgegeven. Vaststaat dat het gezin weinig middelen van bestaan had. In het Twents Streekarchief Delden is een brief bewaard gebleven van 3 februari 1886 waarin de 42-jarige Abraham Nathan Menko verzocht of hij met zijn gezin een pand dat vrijkwam mocht bewonen. Aan de handschriften te zien heeft iemand de brief voor hem geschreven en heeft Abraham Nathan hem daarna zelf ondertekend. Er volgde een steunbetuiging voor dit verzoek, van medeburgers uit de gemeente, 'bewogen met het lot van de familie Menko', gedateerd 8 maart 1886.

Hopelijk waren Abraham Nathan Menko en Mietje Leek in 1898, bij de 'herdenking van hun dertigjarige echtvereeniging' in beteren doen dan in hun eerste jaren in Delden.

Een foto uit circa 1900 van de Grootestraat in Delden, later de Langestraat genoemd, geeft een indruk van het stadje en toont ook het huis waar later de groentezaak van zoon Salli Abraham was gevestigd (hoofdstuk 3).

Abraham Nathan Menko en Mietje Leek verhuisden rond 1900 vanuit Delden naar Oldenzaal en vestigden zich op 18 oktober 1915 vanuit Oldenzaal bij hun familie in Weesp, op het adres Heerensingel 68.

Mietje overleed op 27 februari 1918 in Weesp op de leeftijd van 69 jaar. Aangifte van haar overlijden werd gedaan door twee schoonzons: Joseph Mozes Rood (hoofdstuk 5) en Levie Jacob Wonder (hoofdstuk 13).

Abraham overleed zes jaar later, op 7 juli 1924, ook in Weesp, op de leeftijd van 80 jaar. Aangifte van zijn overlijden werd gedaan door zijn zoon Adolf (hoofdstuk 12) en schoonzoon Barend Wonder (hoofdstuk 14).

De echtelieden zijn begraven op de joodse begraafplaats in Diemen.

Ondertekening van
de huwelijksakte door
Abraham Nathan Menko
en Mietje Leek,
Groningen,
30 november 1868

Verzoekschrift van Abraham Nathan Menko aan de
gemeenteraadsleden van Delden, 3 februari 1886

Exh den 3^e Februari 1886 N° 22. Aan
Waarde & Echtebare Heeren Leden
des Raad van Stad Delden

De onlangs bekende A.
N. Menko Winkelier te Stad Delden
nunt de vrijheid met een beleeft d.
verraekt aangenomde Heeren Leden
den vernomen hebbende dat het per-
ceel (bemaarschoot) thans bewoond
door W. Steinen berg met een ette a. s.
onbewoond komt de Staat dien ten
gevolge verreekt adresant voor ge-
naemd perceel als huurder ten
aanmerking te mogen komen daar
hi aangenomde Heeren een voldaen.
De Borg kan stellen.

Deldum 3^e febr 1886. A. N. Menko
A. N. Menko

N° 10

Heden den acht en twintigsten Februar
NEGENTIENHONDERD ACHTTIEN zijn voor mij, ambtenaar van den burgerlijken
stand der gemeente WEESP, verschenen:

Joseph Kees Rood
oud veeren dertig jaren, van beroep koopman

en Levie Jacob Honder
oud eenen dertig jaren, van beroep koopman

wonende

beiden alhier die mij hebben verklaard, dat
op den zevenen twintigsten Februar
dezes jaars, des voor middags te acht ure is overleden:

Nieffje Leek
oud negen en zestig jaren zonder beroep
geboren te Oorlogingen

en wonende alhier, echgenoot van Abraham Na-
shan Menko, dochter van Isaac Leek en
Judie Bohemen, beiden overleden.

Waarvan akte, welke overeenkomstig de wet is voorgelezen.

J. M. Rood
Opmonder

De Ambtenaar voornoemd,

P. Veljens

N° 49

Heden den zeventienden Juli
NEGENTIENHONDERD VIER EN TWINTIG zijn voor mij, ambtenaar van den burger-
lijken stand der gemeente WEESP, verschenen:

Barend Wonder
oud negen en dertig jaren, van beroep koopman, wonen.

en de Weesp
Scholtz Menko
oud vijf en dertig jaren, van beroep koopman

wonende

te Enschede die mij hebben verklaard, dat
op den zeventienden Juli
dezes jaars, des voor middags te een ure is overleden:

Abraham Nathan Menko
oud achtig jaren zonder beroep

geboren te Bengelot Overijssel
en wonende te Weesp, wedronaar van Mientje Leek,
zoon van Nathan Isalo Menko en Mientje
Salomon Menko, beiden overleden.

Waarvan akte, welke overeenkomstig de wet is voorgelezen.

B. B. Wonder
Opmonder

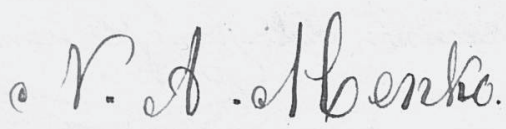
De Ambtenaar voornoemd,

M. M. M.

- ◀ Overlijdensakte van Mietje Leek, Weesp, 28 februari 1918
- ◀▼ Overlijdensakte van Abraham Nathan Menko, Weesp, 17 juli 1924

De graven van Abraham Nathan Menko (1844-1924) en Mietje Leek (1848-1918). Joodse begraafplaats, Diemen

A handwritten signature in black ink on a light background. The signature reads "N. A. Menko." with a small circle at the beginning of the first letter "N". The letters are connected in a cursive style.

Handtekening van Nathan Abraham Menko

NATHAN ABRAHAM